

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ БАТЬКІВ І ПІДЛІТКІВ У СУЧАСНІЙ СІМ'Ї

Стаття присвячена проблемі взаємостосунків батьків і підлітків у сучасній сім'ї.

Постановка проблеми. Сучасна українська сім'я, пристосовуючись до економічних, соціальних і культурних змін у країні, повною мірою не реалізує своїх головних функцій, насамперед виховну. Зростання психологічного напруження, збільшення кількості стресових ситуацій деструктивно впливає на зміст і характер батьківсько-дитячих взаємин.

В останні роки спостерігається нестабільність сімейних відносин, криза сім'ї, яка спостерігається в країні, а це обов'язково призводить до виникнення ряду негативних явищ, вимагає оперативного та кваліфікованого перерозподілу багатьох виховних функцій сім'ї та школи, інших громадських інституцій.

Процес виховання підростаючого покоління умовно поділяють на три види: суспільне, сімейне, особисте (самовиховання). Особливо проблематичним є сімейне виховання. Сьогодні сфера сімейного виховання менш вивчена у порівнянні з суспільним вихованням у зв'язку з тим, що багато років у нашій країні здійснювалася державна політика, що була зорієнтована виключно на суспільне виховання. Це припинувало роль сім'ї як соціального інституту, робило мало актуальним вивчення теорії і практики сімейного виховання.

Мета даної статті полягає у розкритті особливостей взаємостосунків між батьками та підлітками у сучасній сім'ї, а також причин, що породжують особистісні труднощі і проблеми підлітків.

Виклад основного матеріалу. Сімейне життя і родинне виховання є складними предметами наукового дослідження, оскільки являють собою “замкнену скарбницю”, в яку неохоче впускають сторонніх, у тому числі і дослідників. Виступаючи одним із найскладніших утворень в історії людства, сім'я має багато взаємопов'язаних напрямків своєї діяльності, і тому вона є об'єктом дослідження багатьох наук, які вивчають ті чи інші сторони її розвитку та функціонування. А отже, вивчення особливостей сімейного виховання неможливо вести автономно у межах однієї педагогіки.

Грунтовно вивчали родинні традиції, звичаї та обряди етнографи, історики, мовознавці, літератори, педагоги М.С. Грушевський, Б.Д. Грінченко, П.П. Куліш, Г.С. Сковорода, О.О. Потебня, С.Ф. Русова та інші. У працях цих видатних учених визначено, що в сім'ї починається суспільне виховання, що родина є інститутом первинної соціалізації особистості.

Важливі питання теорії і методики української родинної педагогіки висвітлюються у працях Г.Г. Ващенко, О.О. Вишневецького, О.В. Духновича, Ю.Д. Руденка, Р.В. Скульського, М.Г. Стельмаховича, В.Г. Струманського, В.О. Сухомлинського, І.Я. Франка та інших.

Багато написаних робіт стосуються дитячо-батьківських відносин та розвитку сім'ї як головного інституту виховання особистості дитини (А.І. Захаров, А.С. Співаковська, В.М. Цілуйко, Н.М. Купина та ін.).

Роль сім'ї у вихованні і навчанні дітей – велика і відповідальна. Батьки є першими вихователями, які зміцнюють і загартовують організм дитини, розвивають її інтереси, смаки, здібності, виховують любов до знань, допитливість, спостереження, працьовитість. Сім'я в доступних межах і формах здійснює завдання розумового, морального, естетичного і фізичного виховання, дбає про її гармонійний розвиток.

Оскільки “родинний порядок є основою цілого суспільного ладу”, то “треба скоріше подумати про ту інституцію, яка є основою дочасного щастя кожної одиниці, ніж про всі сеймові чи парламентарні справи”, писав ще А. Шептицький [7, с.31]. Отже,

інститут сім'ї є одним із визначальних апаратів впливу на світоглядні позиції дитини, на формування її життєвих орієнтацій, стрижневого потенціалу адекватно сформованої особистості, оскільки, те, що закладено батьками в дитинстві, дуже важко, а в ряді випадків неможливо змінити, виправити в дорослому віці.

Дитина, яка прийшла в дитсадок або в школу, вже є так би мовити, продуктом виховних впливів сім'ї, поведінки її членів. Тому батько і матір несуть відповідальність перед суспільством за виховання дітей, в яких уособлене майбутнє Батьківщини. Якщо батьки роблять свою справу чесно і розумно, якщо вони завжди у своїх учинках зважені, то це і робить їх авторитетними в очах дітей. Тоді не потрібно шукати будь-яких основ для батьківського авторитету і тим більше вигадувати чогось фальшивого. “Дійсний авторитет, - писав А.С. Макаренко, звертаючись до батьків, - ґрунтується на вашій громадянській діяльності, на вашому громадянському почутті, на вашому знанні життя дитини, на вашій допомозі їй і на вашій відповідальності за її виховання” [3, с.72].

Кожна епоха накладає свій зміст, характер, динаміку взаємин батьків та дітей. Це зумовлюється як прагненням старших поколінь до гармонізації сімейних стосунків, узгодження спільних дій з дітьми та іншими членами сім'ї, дотримання визначених юридичних, моральних та етичних норм, які існують у суспільстві, так і багатьма суперечностями конкретної історичної доби та особливостями розвитку і функціонування малого колективу, яким є кожна сім'я. Крім того, важливу роль у формуванні стосунків батьків та дітей в сучасній родині, як і раніше, відіграють матеріальні можливості батьків, духовне, фізичне, психічне здоров'я членів суспільства, національні особливості регіонів, сімейні традиції, педагогічна готовність молоді до сімейного життя. Матеріальні й психологічні труднощі, які переживає сучасна родина, призвели до виникнення зовсім нових проблем виховного характеру, які раніше вважалися зовсім нетиповими – не впевнені в собі батьки перестають бути авторитетом і взірцем для своїх дітей. Більше того, із втратою авторитету відбувається ще одне викривлення в системі життєвих цінностей підростаючого покоління: зростає влада грошей у шкалі життєвих пріоритетів.

На думку Н.М.Купиної, міжособистісні відносини у родині, їхній вплив на формування особистості і поведінку дітей залежить від стабільності сімейного середовища, яке є дуже важливим фактором емоційної урівноваженості і психічного здоров'я дитини. Велике значення має “якість” родини, її виховна здатність. У першу чергу, такий вплив на дитину здійснюють батьки. Тому, цілісною ознакою сім'ї є, насамперед, взаємостосунки [3, с.106].

Кожній сім'ї притаманний свій тип взаємин і стиль спілкування. У сім'ях із стійким негативним типом нерідко відбуваються конфлікти. Діти в таких сім'ях лінуються вчитися, вони обмежені у своєму кругозорі, у порівнянні з однолітками, вони мають нахили до ледарства та гультяйства або, навпаки, намагаються здобути гроші чи речі будь-якими, навіть кримінальними шляхами; агресивні до інших дітей, не поважають дорослих, звертають увагу лише на тих, хто фізично сильніший за них.

Взаємини у сім'ях із ситуативним типом стосунків мають досить великий діапазон – від ніжних до гостро конфліктних. Ціннісні орієнтації у них не стійкі, а діти також виявляють нестійкість стосунків і поведінки. Психологічні бар'єри, які виникають у таких ситуаціях, призводять до ігнорування дітьми вимог дорослих.

Родини з позитивно стійким типом взаємин характеризуються емоційно-психологічною спільністю, створенням глибоких особистісних контактів, любов'ю, солідарністю. Поведінка дітей з таких сімей здебільшого стабільно позитивна. Вони уважні та доброзичливі до оточуючих людей, виявляють наполегливість і самостійність, впевненість у житті [1, с. 20-26].

Отже, одним із важливих чинників, що значно впливає на формування стосунків дитини у сім'ї, є певні взаємини, відповідний стиль сумісної життєдіяльності всіх її членів, тому який стиль взаємовідносин обирають собі батьки, такі й будуть наслідки взаємодії із дітьми та їх зворотна на ці стосунки реакція.

Сучасна українська сім'я повинна поєднувати емоційно-почуттєву сферу і керуватись усвідомленими обов'язками та відповідальністю в духовному, моральному, громадянському ставленні до дитини. Так, І.С.Наумова, визначаючи емоційний вплив сім'ї на дитину, виділяє такі його чинники:

а) психологічний клімат сім'ї – включає в себе особливості, якими визначається найбільш типова гама переживань членів родини, їх настрої, емоційні контакти, а також прояви любові та поваги один до одного;

б) взаємини батьків – розлад у стосунках між батьками дуже негативно позначається на самопочутті дитини і обумовлює виникнення так званих конфліктних переживань;

в) поведінка і розмови батьків – проявляється у характері ігор, в яких діти відтворюють те, що їх найбільше вражає;

г) різні прояви ставлення близьких дорослих до дитини: осуд - веде до зниження самоповаги і вияву негативних емоцій; похвала - підносить дитину у власних очах, викликає позитивні емоції переживання, проте якщо перетворюється у захворювання, може дезорієнтувати дитину у власних можливостях, знизити активність; а також своєрідний вплив виховного потенціалу сім'ї на дітей [5].

Найбільше проблем і труднощів виникає у вихованні з підлітками (11-12 до 14-15 р.). Підлітка необхідно сприймати не лише як унікального індивіда з властивими йому особливостями темпераменту, характеру, рисами особистості, але й як представника певного віку. У психологічній літературі підлітковий вік визначається як критичний, складний, перехідний. Його кризовий характер і складність полягає у різкому подорослішанні, у стрибку з дитинства в іншу вікову фазу, у нове знання. Підліток стикається з раніше невідомими йому суперечностями у взаєминах між людьми, в яких він губиться, він виявляє у собі почуття і потяги, перед якими є беззахисним. Водночас підліток є тендітним і сильним, вразливим і небезпечним, він в однаковій мірі є доступним і добру й злу. Він легко і довірливо прив'язується, але може раптом обірвати, здавалось би найбільш міцні зв'язки. Він потребує любові, але бере набагато більше ніж віддає. Без допомоги дорослого підлітку практично неможливо зорієнтуватися у заплутаному світі людських взаємин, не знайти меж між добром і злом, не розібратися у собі. Підліток шукає у дорослому зразків, незалежно від того, які саме (позитивні чи негативні) зразки для нього є привабливими. Батькам, які виховують підлітків необхідно бути більш гнучкими: змінювати свою позицію при переході їх дитини від молодшого шкільного віку, до підліткового, допомагати їй соціалізуватися, здобувати автономію, самовизначитися. Дорослий змушений вирішувати здавалось б несумісні задачі: оберігати підлітка і надавати йому свободу, готувати його до самостійного життя і постійно спостерігати за ним. Якщо батьки не дають підлітку свободи і не вимагають відповідальності, то він не прагне стати дорослим [4, с.46].

Аналізуючи причини виникнення конфліктів між батьками і дітьми, слід враховувати не тільки суперечності соціального життя родини, але й незгоди між батьками щодо питань виховання дітей, регулювання відносин між батьками та дітьми.

У сучасній теорії і практиці погляди на конфлікт є різними, повне визначення дала наука конфліктологія про те, що конфлікт є способом виявлення й вирішення протиріччя між людьми, що він є найпростішим природним виявом його. Конфлікт – складне явище й включає багато аспектів. Стержнем його є протидіючі сторони. Якщо одна зі сторін відходить від конфлікту, останній зупиняється або змінюється його склад, тип. Протилежними сторонами можна назвати тих учасників конфлікту, які активно діють один проти одного, у яких дії наступальні чи захисні [5, с.147]. У нашому випадку – це батьки й діти. У конкретному сімейному конфлікті протидіючі сторони індивідуалізовані і тому незамінні: батьки – дорослі індивіди, із певним педагогічним, соціальним досвідом, який визначається результатами сімейного виховання; діти – індивіди, що в міру свого вікового стану таким досвідом не володіють. Повністю уникнути суперечностей у сім'ї

неможливо. Суттєву роль у конфлікті відіграє особиста культура членів сім'ї. У випадку її відсутності конфлікт набуває форми приниження, руйнації взаємин: різкі слова, довготривалі чвари, сварки. Так, В.О. Сухомлинський радив: “Не допускайте створення хоча б в одній сім'ї обстановки дріб'язкових причіпок, докорів, істеричних скарг і звинувачень – у такій атмосфері людина озлоблюється, і це один з найстрашніших ударів по юному серцю” [6, с.100].

Таким чином, не гнів, не крик, не благання, не впроховування, а спокійне, серйозне й ділове розпорядження – ось у чому повинна зовнішньо виявлятися техніка сімейної дисципліни. Найістотнішими рисами, що спричиняють конфлікт з боку батьків у вихованні дітей можна вважати нерозуміння, незнання вікових особливостей, невміння аналізувати і вирішувати ситуації, нестриманість, роздратованість, байдужість, такі негативні риси, як надмірна принциповість, опіка, диктаторство, авторитарність рішень.

Підсумовуючи проведений аналіз, можна зазначити, що виховним потенціалом сім'ї є комплекс умов і засобів, що у сукупності складає педагогічні можливості сім'ї та включає в себе: матеріальні й побутові умови життя; численність і структуру сім'ї; рівень розвитку сім'ї як колективу; характер стосунків між її членами; життєвий досвід батьків; культурно-освітній рівень; рівень педагогічної культури дорослих; сімейні традиції; розподіл між дорослими членами сім'ї виховних обов'язків тощо. Виховання в сім'ї буде успішним, якщо до дітей ставляться певні моральні вимоги; щодо педагогічних здібностей батьків, то до найважливіших із них варто віднести вміння належно організовувати комунікативну діяльність, налагоджувати внутрісімейні взаємини і встановлювати правильні стосунки з дітьми. Конфлікти як педагогічна проблема в родинному вихованні, виникають на основі наявності і прояву в його учасників негативних якостей як особистісних, так і набутих у процесі життєдіяльності.

Висновки. Проведене дослідження свідчить про необхідність подальшого вивчення та узагальнення проблемних взаємостосунків між батьками та підлітками у сучасній сім'ї.

Література:

1. Докуніна О.М. та ін. Педагогічні умови засвоєння моральних норм дітьми в сім'ї. Проблеми сімейного та статевого виховання дітей і учнівської молоді: науково-методичний збірник. К.: ІСДО України., 1995. Ст. 20-26.
2. Курахіна І.І. Виховання дітей у сучасній сім'ї// Педагогічна газета. - 2006.—7 липня
3. Макаренко А.С. Педагогические сочинения в 8 т. - М.: Педагогика, 1983-1986. - Т. 4. - С. 72.
4. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: посібник для підвищення кваліфікації працівників центрів соціальних служб для молоді. – 5-а ч./ За заг. А.Я. Ходорчук. – К.: ДЦССМ, 2003. – 264 с.
5. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: посібник для підвищення кваліфікації працівників центрів соціальних служб для молоді. – У 2-х ч./ За заг. А.Я. Ходорчук. – К.: ДЦССМ, 2001. – 296 с.
6. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. К.: Радянська школа, 1972.
7. Шептицький А. Християнська родина. Торонто.: 1965.

Стаття посвячена проблеме взаимоотношений родителей и подростков в современной семье.

The article is devoted to the problem reciprocity of relations the parents and teenagers in the modern family.